

поетично передано *червоний* колір, заграва якого виникає на небі вранці, коли сходить сонце. Або в реченні *Осика червона, як червоне золото, аж горить, тихі клени загрузли в ніжному янтарі свого листя, а молоді вільхи наче посміхаються – такі зелені, аж синявою взялися* [10, I, с. 551] конструкція *клени загрузли в ніжному янтарі свого листя* позначає *жовтий* колір, водночас надаючи поетичності, краси описуваному. Або ж: *Очі ваші, матусько, подібні до весняного неба, – до того неба, коли сонечко огортають легко-димчасті хмарки, і вони наче в сірому серпанку* [10, I, с. 354]; *Навіщо ж так хвилюватись? Це і на нерви шкідливо, і колір личка може зопсуватися, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалигу* [5, I, с. 201]. Такі кольоропозначення передають суб'єктивне сприйняття предметів чи явищ, тому їх варто вважати індивідуально-авторськими. Вони розширюють семантико-стилістичні можливості колірної лексики, відіграють призначену автором свою естетичну роль у контексті твору.

Таким чином, лексика на позначення кольору в художній мові позначена багатством семантики, появою нових вторинних значень, несподіваних слововживань та різноманітністю виконуваних функцій. Активним засобом поповнення цієї групи лексики та розширення її виражальних можливостей у художньому тексті є вторинна номінація, що нерідко є дієвим та необхідним компонентом художнього цілого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Золото в системе символов ранневизантийской культуры / С. С. Аверинцев // Византия. Южные славяне и Древняя Русь. Западная Европа. – М.: Наука, 1973. – С. 47–49.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора / Н. Д. Арутюнова // Русский язык. Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – С. 140.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
4. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К.: Наук. думка, 1983. – 156 с.
5. Коцюбинський М. М. Твори: В 2-х т. / М. М. Коцюбинський – К.: Наук. думка, 1993.
6. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
7. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеса Гончара / Н. М. Сологуб. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.
8. Стефаник В. Твори / В. Стефаник. – К.: Дніпро, 1964. – 551 с.
9. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
10. Хвильовий М. Твори: В 2-х т. / М. Хвильовий. – К.: Дніпро, 1991.

Irina Babiy

The secondary nomination of colour in the literary world picture

The article deals with the semantics and expressive possibilities of the secondary colour nominations. The frequency of usage and polysemantic functioning of the secondary names of colours in the literary language are revealed in the article.

Key words: secondary nomination, secondary names of colours, literary text, aesthetic function.

Валентина Калько

МОТИВАТОР-ДЕСТИНАТИВ У ОНОМАСІОЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ НАЙМЕНУВАНЬ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин, пов'язаних із мотиваційною ознакою «призначення», з огляду на зв'язок ономасіологічних структур, семантики та концептуального підґрунтя їхнього творення. Як пріоритетні ономасіологічні ознаки визначено ті, що умотивовані назвами хвороб, побутовим застосуванням, господарським призначенням тощо.

Ключові слова: ономасіологічна структура, ономасіологічна ознака, ономасіологічна база, мотивація, дестинатив.

В останні десятиліття в лінгвістиці одним із домінуючих принципів аналізу мови є антропоцентризм, зорієнтований на аналіз мовних явищ у тісному зв'язку з етносвідомістю, культурою, духовністю народу. За таких умов особливого значення набуває дослідження номінативної підсистеми мови, оскільки вона репрезентує не тільки суто мовну інформацію, а й омовлені закономірності людської інтеріоризації довкілля, людської свідомості в сукупності

ментального і психонетичного з урахуванням колективного підсвідомого [6, с. 7]. Назви лікарських рослин були предметом численних фундаментальних лінгвістичних студій. Праці В. А. Меркулової, О. І. Киселевського, І. В. Сабадоша, Т. Я. Марченко та ін. присвячено етимологічному аналізу мікрополів у системі народних найменувань рослин. Проблеми, пов'язані з історією формування української ботанічної термінології, глибоко проаналізовано Л. О. Симоненко та І. В. Сабадошем. Досить ґрунтовними є дослідження семантичної і словотвірної структури нормативних і діалектних фітонімів Я. В. Закревською, В. Л. Карповою, М. М. Феценком, А. І. Капською та ін. Як номінативний клас, назви лікарських рослин розглянуто в аспекті семантичної мотивованості А. М. Шамотою, Л. Д. Фроляк та ін. Питання контрастивного вивчення символічних конотацій фітонімів, у яких відображено фрагменти національно-метафоричних картин світу, розкрито в працях Н. І. Панасенко та І. Е. Подолян. Однак назви лікарських рослин досі не були об'єктом комплексних когнітивно-ономасіологічних досліджень, що дають змогу проектувати номінативні процеси на операції мислення та інші смислороджувальні механізми. Отже, актуальність пропонованої статті зумовлена необхідністю розробок когнітивно-ономасіологічного підґрунтя мотивації назв лікарських рослин в українській мові, аналізу зв'язку ономасіологічної структури фітонімів із їхнім значенням та структурами знань про позначуване. З огляду на це, наша мета полягає в комплексному аналізі ономасіологічної структури назв лікарських рослин української мови, пов'язаних із мотиваційною ознакою 'призначення', крізь призму психокогнітивних структур етносвідомості.

Важливою особливістю когнітивного підходу до вивчення номінативних одиниць мови є акцентування уваги на суб'єкті: породження і сприйняття найменування передбачає конструктивну діяльність індивіда, зумовлену наявною системою його досвідних знань. Традиційна лінгвістика, трактуючи мотивацію лише як структурно-семантичний зв'язок мотивованого та мотиватора, не зосереджує увагу на проблемах, пов'язаних зі сферою людської свідомості та картиною світу, відображеною в ній. Представники когнітивного підходу убачають у мотивації не тільки явище мовної системи, а й ментально-психологічний феномен. Це передовсім передбачає дослідження складної системи зв'язків між складниками та функціями людської свідомості як підґрунтя семантико-ономасіологічної залежності мовних знаків. Ми, слідом за О. О. Селівановою, розглядаємо мотивацію назв лікарських рослин у новому аспекті – як наскрізну для моделі породження знака лінгвопсихоментальну операцію репрезентації в ономасіологічній структурі найменування певних психокогнітивних реляцій свідомості [6, с. 158; 7, с. 401]. Така інтерпретація ґрунтується на засадах новітніх та перспективних галузей мовознавчої науки: когнітології (Г. Г. Гіздатов, М. Джонсон, В. З. Дем'янков, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Ю. Г. Панкрац, О. О. Селіванова та ін.), функціональної ономасіології (Ф. С. Бацевич, В. П. Даниленко, В. П. Олексенко та ін.), теорії номінації (В. Г. Гак, О. С. Кубрякова, В. М. Телія та ін.).

У лінгвістичній літературі немає єдиного підходу щодо виокремлення різновидів мотивації. Неоднотайність учених у встановленні різновидів мотивації можна пояснити використанням різних принципів, що стають підґрунтям класифікацій. Досить оригінальні й дієві моделі мотивації, які відображають семантико-словотвірний аспект номінативного процесу, пропонують О. І. Блінова, В. О. Горпинич, О. А. Земська, Т. Р. Кияк, С. С. Лашанська, І. С. Улуханов та ін. Залежно від статусу фрагмента знань про позначуване в сучасній когнітивній ономасіології О. О. Селіванова пропонує нову типологію мотивації. На ґрунті критерію концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі номінованого об'єкта дослідниця розрізняє чотири основних типи мотивації: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний, змішаний [6, с. 153–179]. Ми використовуємо цю типологію як підґрунтя для аналізу мотивації українських назв лікарських рослин.

Пропозиційно-диктумна мотивація ґрунтується на доборі мотиватора із зони істинної інформації й репрезентована знаками в прямих значеннях. Одним із найбільш продуктивних мотиваторів назв лікарських рослин української мови є дестинатив – компонент, що виражає призначення предмета [3, с. 430].

У процесі формування ономасіологічної структури назв лікарських рослин, мотиватором яких є компонент мети, спостерігаємо імплікацію предиката. Загалом семантика фітонімів надзвичайно інформативна, оскільки флора споконвіку відігравала в житті етносу величезну роль: рослинність годувала людину, її використовували для виготовлення одягу, у різноманітних господарських, а також у магічних цілях тощо. Але чи не одними з перших були відзначені лікувальні властивості рослин. Із часом, у процесі використання рослини з лікувальною метою, людина пізнавала невідомі їй раніше властивості рослинного світу, що ставали домінуючими в процесі найменування. Частина таких назв, підтвердившись дослідженнями в галузі медицини, входить у літературний ужиток, стає термінами, напр.: *Маточник болотний*, *Очанка гола*, *Родовик лікарський*. Однак питома вага таких

номінативних одиниць у складі наукової ботанічної термінології мізерна. Особливо широко представлена мотиваційна функція дестинатива, що вказує на цілющу лікувальну дію, у народних найменуваннях лікарських рослин. Першу групу становлять найбільш мотиваційно прозорі фітоніми, у яких мотиватор-дестинатив пов'язаний з назвою хвороби. Підгрунтя номінації таких найменувань зазвичай складає мотиваційна ознака – можливість використання рослини для лікування певної хвороби.

Частина назв лікарських рослин утворена від найменувань шкірних хвороб, це пояснюється тим, що зовнішні хвороби здавна добре відомі народові і їхнє лікування за допомогою рослин було порівняно доступним і ефективним: *бородавник*, *бородавка* (Чистотіл звичайний) – ‘рослина зводить бородавки’. Використання настоїв рослини для купелів при діатезі, який у народі має діалектну номінатему – *золотуха*, зумовило виникнення назв: *золотушник*, *золотушина*. Для номінації рослин, використовуваних у народній медичній практиці для лікування *загнітниць* ‘нігтьоїди, нариву на пальці під нігтем’ [3, II, с. 221] слугують лексеми *занігтця*, *загнітниця* (Аспленій зелений) та *загнітник* (Пароніхія чоловіча). Принагідно зауважимо, що назва хвороби утворена від іменника *ніготь*, отже, метонімічне перенесення назви *загнітниця* та її фонетичного варіанта *занігтця* зумовлене тим, що Аспленій зелений має нігтеподібну форму листків [2, II, с. 221], оскільки народна свідомість здавна приписувала рослинам, які своєю формою (листя, квітів, плодів) нагадують певні органи людини, лікувати саме їх. Наукова ж назва *загнітника* (Пароніхія чоловіча) – *paronychia* утворена від грец. *ὀνύχ* ‘ніготь’ [2, II, с. 221], хоча ні квіти, ні плоди, ні листя рослини своєю формою не нагадують цей орган людини. Проте народна медицина використовує настої Пароніхії чоловічої для лікування панацірію (загнітниця), тому припускаємо, що основу мотиваційної бази склали саме лікувальні властивості.

Від діалектної назви захворювання походять номінативні одиниці *волосник*, *волосик* (Нечуйвітер волохатий, Вороняче око чотирилисте). Ономасіологічна структура назви виникла на ґрунті ономасіологічної ознаки *волос-* (*волос* ‘пухлина з наривом на пальці’ [8, 1, с. 153]) та ономасіологічної бази – суфікса *-ник*. Варто зазначити, що ономасіологічна база *-ник* є досить продуктивним словотворчим формантом під час творення назв лікарських рослин, мотивованих компонентом мети на позначення хвороби (використовується у 76% назв). Аналогічну ономасіологічну структуру мають найменування *норишник* (Рутка дволиста) – *нориця* ‘шкірна хвороба, глибока виразка на загривку коней’ [8, 2, с. 570], *скулатник* (Ранник вузлуватий) – *скула* ‘нарив, чиряк, болячка’ [8, 4, с. 146], *вередник* (Талабан польовий), *вередовець* (Рутвиця жовта) – *веред* ‘нарив, болячка’ [2, I, с. 353], *лишайник* (Ранник вузлуватий) – *лишай*, що пов'язані з застосуванням цих рослин у народній медицині українців для лікування відповідних хвороб.

На позначення рослин, які вживають для лікування *корости* ‘заразної шкірної хвороби людини і тварини, що виникає внаслідок проникнення у шкіру коростяних кліщів’ [9, IV, с. 298] використовують найменування *короставник*, *коростан*, *коростянка* (Свербіжниця польова). Дійсно, цю рослину широко застосовують для лікування різноманітних дерматитів, зокрема – *корости*, як засіб, що знімає сверблячку (7, с. 394). Слід зазначити, що народні назви перегукуються з латинською науковою назвою *Scabiosa*, мотивованою *scabies* ‘короста’ (10, с. 76), та й в основу української наукової ботанічної назви теж покладено один із симптомів хвороби.

Другу, значну за обсягом підгрупу становлять найменування лікарських рослин, у яких компонент мети утворений від назв хвороб, які належать до хірургічного профілю. Поява таких назв зумовлена очевидністю і доступністю застосування лікарських рослин. Так, найменування *грижник* (Копитняк європейський), *грижниця* (Перстач прямостоячий), *грижниця*, *гриж*, *гряжник*, *грежник*, *грижень* (Остудник голий) мотивовані дестинативом *грижа*. Ономасіологічну структуру назв сформовано на ґрунті ономасіологічної ознаки *гриж-*, що зумовлена застосування рослин у процесі лікування захворювань травного каналу, до яких належить і *грижа*. Наукова назва Остудник голий має загальноприйнятий, зафіксований у визначниках синонім Грижниця гола, що може бути як перекладом латинської наукової назви *Herniaria*, похідної від *hernia* ‘грижа’ [11, с. 67], так і заміною наукової назви народною, внаслідок відображення у ній лікувальних властивостей рослини та прозорості номінативної одиниці для більшості мовців. Ураховуючи, що в деяких діалектах грижу називають *килою* [2, II, с. 432], народні назви Остудника голого мають семантично паралельні назви *кільник*, *кільник*, *килавник*.

Численні назви лікарських рослин мотивовані дестинативом *бешиха* ‘інфекційне запалення шкіри’ [9, I, с. 164]: *бешезник*, *бесіжник*, *бешизник*, *бишига*, *бешиха*, *бешичник* (Вороняче око чотирилисте), *бишок* (Жовтець їдкий) і спричинені використанням цих рослин для лікування хвороби. Назви *сухитник* (Вероніка лікарська), *сухотник* (Вороняче око чотирилисте) указують на можливість застосування рослин при *сухотах* ‘туберкульозі’ [9, IX, с. 870]. Метонімічне перенесення

назви захворювання *холера* на Нетребу звичайну зумовлене її використанням для лікування цієї хвороби (9, с. 94).

Затемнену мотивацію мають назви *донник* (Буркун лікарський), *денниця* (Перстач прямостоячий), *донниця* (Гадючник в'язолистий), семантичну мотивованість яких допомагає розкрити залучення матеріалу інших слов'янських мов (пор.: п. *dna* 'артрит, ломота в кістках'; ч. *dna* 'подагра'; болг. *дъна* 'хвороба, зараза'; стсл. *дъна* 'хвороба' [4, с. 85]). На ґрунті аналізу цих назв В. А. Меркулова робить висновок, що *дна*, *днище*, *донний* позначають органи, розташовані в нижній частині черевної порожнини. *Дна* – захворювання зазначених органів, подагра, *донник* – назва рослини, яку використовують для лікування цих хвороб [4, с. 85–86]. Думку про те, що *донник* названий за своїми лікарськими властивостями, висловив ще М.І. Анненков: «Назва донник пішла, можливо, від назви якоїсь хвороби, що підтверджується записами давнього травника: «Донник використовують від випадання донної, пити, втирати, посипати на донну» (2, с. 212]. На зв'язок назви рослини *донник* із назвою хвороби вказував і О.О. Потебня. ЕСУМ допускає також можливість виникнення назви *донник* унаслідок деетимологізації та зближення на ґрунті звукової подібності з *дно*, *донний* іншої назви Буркуну лікарського *дойник*, оскільки рослина – цінна кормова культура з молокогінними властивостями [2, II, с. 110].

У поодиноких випадках у назвах лікарських рослин мотиватор-дестинатив може бути пов'язаний із симптомами різноманітних захворювань: *завалець*, *завилець* (Ранник вузлуватий) – 'рослина використовується при захворюванні залоз, болю у горлі' – *завали* 'біль у горлі з опухлими залозами' (пор. також наукову латинську назву цієї рослини *Scrophularia*, що походить від *scropula* 'пухлина шийної залози' [2, II, с. 217]); *водянка* (Горицвіт весняний) – 'знахарі настоєм рослини успішно лікують розлади серцевої діяльності, одним із симптомів яких є водянка'; *бабишник* (Вербена лікарська), *бабиця* (Бурячок туркестанський) – 'рослину використовують при бабицях' (*бабиці* – діал. 'кольки у животі' [2, I, с. 104]).

В окрему підгрупу виокремлюємо назви лікарських рослин, які застосовують як жарознижувальний засіб. Ономасіологічну ознаку тут репрезентують назви таких захворювань як *лихоманка*, *лихорадка* 'хворобливий стан' [СУМ, IV, 498] та *скуса* 'коклюш' [8, 4, с. 147]. Так, Тирлич жовтий та Тирлич хрещатий у народі називають *лихоманник*, *лихорадник*, таку ж назву має Валеріана лікарська. Якщо практика використання Валеріани лікарської у народній медицині для лікування пропасниці підтверджено, то рослини роду Тирлич сучасна фітотерапія радить застосовувати в основному для лікування органів травлення, подагри, артритів тощо. Але враховуючи дані М. І. Анненкова про те, що Тирлич звичайний уживали в народній медицині для лікування легеневих захворювань, лихоманки (2, с. 154), можна припустити, що ці назви засвідчують давнє, забуте вживання рослини для лікування цього захворювання. Хотілося б зазначити, що як народна, так і наукова медична лексика зберегли невизначеність поняття *лихоманка*. Це найменування може позначати як хворобливий стан, так і самостійні хвороби: малярію, тиф, грип, бронхіт, запалення легенів, для яких характерним симптомом є підвищення температури [1, 16, с. 125]. Тому ми вважаємо дестинатив-мотиватор *лихоманка* гіперонімом.

Другу групу становлять найменування лікарських рослин, які використовують для лікування пошкоджень тканин тіла людини. Їхня ономасіологічна структура формується на ґрунті ономасіологічної ознаки *рана* та ономасіологічної бази суфікса *-ник*: *ранник* (Звіробій звичайний, Ситняк звичайний, Ранник вузлуватий, Подорожник великий). У процесі формування ономасіологічної структури спостерігаємо імплікацію партитива, що вказував, яка саме частина рослини має здатність заживлювати рани (*сік* – Звіробій звичайний, Ранник вузлуватий, *листки* – Ситняк звичайний, Подорожник великий, Конвалія звичайна) (7, с. 171; 1, с. 322; 3, с. 28). Можна зробити припущення, що найчастіше українці для лікування ран використовували Подорожник великий, підтвердженням чого є широка репрезентація синонімічних назв, мотиватором яких здебільшого теж виступає дестинатив – *язвінник* (*язва* 'виразка' [9, XI, с. 627]), *поранник*, *порізнник* (*поріз* 'рана на тілі, заподіяна ножем або взагалі чимось гострим, ріжучим' [9, VII, с. 261]), рідше предикат, пор.: *стягач*, або ж предикат та об'єкт, пор.: *серпоріз*.

Окрім назв конкретних хвороб людини, мотиватором багатьох найменувань лікарських рослин є ономасіологічна ознака кров, представлена різними фонетичними та словотворчими варіантами. Найменування *кєрвавник*, *корвавник*, *кривавник*, *кєрвник* (Деревій звичайний), *кєрвавник* (Звіробій лікарський), *кєрвич* (Родовик лікарський), *кєрвавник* (Вербозілля звичайне), *кєрвляник* (Перстач прямостоячий) мотивовані кровоспинними властивостями рослин (7, с. 133; 2, III, с. 87). Зокрема, Деревій звичайний ще з часів Діоскоріда використовувався для лікування ран і кровотеч (11, с. 81). У літописах зафіксовано, що внука Дмитра Донського, який обезсилів від носових кровотеч, вилікували кєрвавником (8, с. 559). Беручи до уваги широке поширення назв рослин із коренем *кєрв* у

слов'янських мовах і ефективність їхніх лікувальних властивостей, І. В. Сабадош висуває гіпотезу про те, що ці номінативні одиниці – найдавніші деривати від **kry* і є одними з найбільш ранніх у народній ботанічній номенклатурі [5, с. 56]. Найменування *крівця*, *кровник*, *кровця* (Звіробій звичайний) та *кервань*, *краваниця* (Плаун верболистий) мають подвійну мотивацію: метафоричну – за зовнішніми особливостями (здатністю рослин виділяти криваво-червоний сік) та пропозиційно-диктумну – за вживанням у лікувальній практиці (сучасними дослідженнями встановлено, що рослини мають здатність зупиняти кровотечі (3, с. 133; 7, С. 171)).

Мотиватор-дестинатив може відображати й застосування рослин для лікування від паразитів та ушкоджень, спричинених тваринами: *клопівник* (Хрінниця смердюча), *клоповник* (Багно звичайне) – ‘рослини використовують для знищення клопів’ – очевидно, є запозиченнями з російської мови [2, II, С. 465]; *блошва*, *блошичник* (Зірочник звичайний), *блошинник* (Багно звичайне) – ‘листки рослини застосовують як інсектицидний засіб проти блошиць’; *блоховник* (Блошиця простерта) – ‘використовують для боротьби з блохами’; *глисник* (Паслін чорний, Полин гіркий), *глистник* (Фіалка триколірна), *глистовник*, *глистяк*, *глистян* (Милянка лікарська) – ‘у народній медицині вважаються добрим засобом проти глистів’; *гнидиця* (Шолудивник болотний) – ‘відвар рослини виводить гниди’; *змійка*, *змійовик* (Хрінниця смердюча), *гадючник*, *гадинниця* (Первоцвіт весняний) – ‘застосовують від укусів змій, гадюк’. Як бачимо, мотиваційну базу таких найменувань складає ономасіологічна ознака, що відображає практичне використання певної рослини для боротьби з конкретним видом паразитів чи захисту від укусів отруйних плазунів.

Третю, найменш чисельну групу складають найменування, у яких мотиватор указує на здатність рослин викликати певні фізичні, фізіологічні стани людини. Імовірно, підґрунтям такої мотивації назв лікарських рослин є попередження про отруйність, шкідливість, небезпечність. Йдеться передовсім про народні найменування отруйних рослин: *сонник* (Беладона лікарська), *сон*, *сон-зілля*, *сон-трава* (Анемона жовтецева), *смертьник* (Цикута отруйна), *слизник* (Алтея лікарська). Назви, мотивовані компонентом мети *сон* зазвичай стосуються рослин, які вживають у народній медицині як заспокійливий засіб [4, с. 51–52, 54]. Водночас необережне їх уживання чи збирання може призвести до отруєння, одним із симптомів якого є глибокий сон. Як бачимо, ономасіологічна структура таких назв сформовано або внаслідок метонімічного перенесення (*сон*), або за допомогою приєднання ономасіологічної бази – суфікса *-ник*, або поєднанням дестинатива з гіперонімом (*сон-трава*, *сон-зілля*).

З огляду на те, що лікарські рослини здавна вживали в їжу, в четверту групу виокремлюємо назви лікарських рослин, у яких мотиватор-дестинатив пов'язаний з їхнім побутовим використанням. Так, народна назва *салатник* (Пшінка весняна) пов'язана з використанням рослини для приготування салатів. Таку саму мотиваційну ознаку має діалектна номінативна одиниця *галуцанка*, оскільки у західноукраїнських областях листки М'яти перцевої використовують як ароматизатор у процесі приготування галушок (6, с. 95). Дослідження мотивації назв рослин української мови вимагає постійної уваги до історії слів у зв'язку з історією реалії: адже найменування, яке здається етимологічно прозорим, мотивованим назвою певного предмета, насправді виявляється етимологічно непрозорою, первісною назвою рослини, а найменування відповідного предмета, навпаки, зводиться до назви цієї рослини. Такі відношення в українській мові наявні між назвою страви *борщ* і найменуваннями Борщівника європейського: *борщ*, *борщевник*, *борщевик*, *борщівник*. З одного боку, відношення «назва побутової реалії (страви) – назва рослини» засвідчують вторинність найменувань рослин (тим паче, що назва страви є загальнонародною, тоді як більшість назв рослини – діалектними), з іншого боку, наявність у слов'янських мовах найменувань рослини, споріднених з українським *борщ* (пор.: рос. *борщ*, бр. *борш*, *боршчевик*, ч. *bršt* (Борщівник європейський)), свідчать про праслов'янське походження назви цієї рослини і про вторинність назви страви, тим більше, що відповідні найменування страви в інших мовах вважаються запозиченням з української [2, I с. 236; 11, с. 11; 4, с. 60–62]. Мотивацію назви *борщ* ‘рослина з істотною зеленню’ мовознавці тлумачать по-різному. М. Фасмер пов'язує найменування *борщ* із **bhystio > b̆rstjo > *bjrščь* – ‘рослина названа так через гострі листки» [10, I, с. 35]. Такий підхід до пояснення мотивації назви рослини суперечить особливостям її будови: мотиваційна ознака ‘гострий, колючий’ аж ніяк не може стосуватися Борщівника європейського, адже листки у рослини м'які і гладенькі. Вірогіднішою здається думка В. Махека про те, що Борщівник європейський може бути названий за своїми смаковими властивостями. Дослідник відновлює основу **bysk-*, яка мала значення ‘кислий’ [12, с. 165].

Із використанням у побуті пов'язані й інші діалектні назви: *гладушник* (Парило звичайне), *гладушник* (Чистотіл звичайний) – ‘для усунення неприємного запаху рослинами парять глечики’; *підсметанник*, *сметанник* (Парило звичайне) – ‘у народі вважалося, що у випарених рослиною глечиках краще зсідає сметана’; *кобелина*, *кошатник*, *кошельник*, *кошина* (Рогіз звичайний) – ‘із

стебел рослини плетуть кобелі, коші' (*кобель, кіш* – діал. 'кошик'); *канатник* (Абутилон Теофраста) – 'використовують у прядильно-джгутовій промисловості для виготовлення канатів'; *мільнянка, мільник* (Мільнянка лікарська) – 'у народі вживається для прання замість мила'.

П'яту групу становлять поодинокі назви лікарських рослин, у яких компонент мети пов'язаний із призначенням рослини для тварин. Так, ономасіологічна структура найменування *кормиця* (Моховинка лежача) зумовлена ономасіологічною ознакою *корм* 'їжа тварин' [9, IV, с. 293], оскільки рослина гарно поїдається тваринами. Таку ж мотиваційну ознаку має й латинська наукова назва Моховинки лежачої, утворена від лат. *sagīna* 'корм, їжа тварин' [2, III, с. 29]. Найменування *маслянка, масляночка* (Лілія лісова) пов'язані з уявленнями українців про те, що поїдання коровами цієї рослини веде до підвищення жирності молока.

Отже, мотиватор-дестинатив указує на призначення рослини: для лікування різноманітних хвороб і пошкоджень, побутових, господарських цілей тощо. Перспективним щодо дальших досліджень видається актуальним простежити відображення в ономасіологічній структурі назв лікарських рослин української мови ономасіологічних ознак, пов'язаних із іншими слотовими позиціями аргументів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая медицинская энциклопедия: В 36 т. / [гл. ред. А. Н. Бакулев]. – М.: Гос. изд-во мед. лит-ры «Советская энциклопедия», 1956–1964. – Т. 16. – 524 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [під заг. ред. О. С. Мельничук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1982–1989. – Т. 1. – 632 с.; Т. 2. – 572 с.; Т. 3. – 502 с.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
4. Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений / В. А. Меркулова. – М.: Наука, 1967. – 260 с.
5. Сабадош І. В. Прояв народної етимології в українських діалектних назвах флори І. В. Сабадош // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 71–79.
6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасіологія / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Словарь української мови: В 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко... 1907]. – [Репринтне вид.]. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. 1. – 496 с.; Т. 2. – 588 с.; Т. 3. – 516 с.; Т. 4. – 616 с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. / [ред. кол.: І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / М. Фасмер. – М.: Русский язык, 1964–1973. – Т. 1. – 574 с.; Т. 2. – 671 с.; Т. 3. – 830 с.; Т. 4. – 860 с.
11. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К.: Наукова думка, 1985. – 162 с.
12. Mačhek V. Česká a slovenská jamena rostlin / V. Mačhek. – Praha, 1954. – 367 s.

Джерела дослідження

1. Анненков Н. И. Простонародные названия русских растений / Н. И. Анненков. – М.: Университетская типография, 1858. – 156 с.
2. Анненков Н. И. Ботанический словарь или собрание названий как русских, как и многих иностранных растений на языках латинском, русском, немецком, французском и других, употребляемых различными племенами, обитающими в России / Н. И. Анненков. – М., 1878. – 306 с.
3. Довженко В. О. Растения служат человеку: Справочник / В. О. Довженко, А. В. Довженко. – Симферополь: Таврия, 1991. – 368 с.
4. Заверуха Б. В., Шемшученко Ю. С., Бабенко В. І. Рослини Червоної книги / Б. В. Заверуха, Ю. С. Шемшученко, В. І. Бабенко. – К.: Урожай, 1985. – 136 с.
5. Заверуха Б. В. Квіти дванадцяти місяців / Б. В. Заверуха. – К.: Урожай, 1986. – 173 с.
6. Комендар В. І. Барвінок для майбутнього (нариси про рідкісні та зникаючі рослини Карпатського регіону) / В. І. Комендар. – Ужгород: Карпати, 1987. – 160 с.
7. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / [А. П. Лебеда, Н. І. Джуренко, О. П. Ісайкіна та ін.; за ред. А. М. Гродзинського]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1989. – 543 с.

8. Нейштадт М. М. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР / М. М. Нейштадт. – М.: Учпедгиз, 1954. – 495 с.
9. Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі / І. М. Носаль, М. А. Носаль. – К.: Веселка, 1992. – 606 с.
10. Огородников П. В. Этимологический словарь лекарственных растений, сырья и препаратов / П. В. Огородников. – М.: Медицина, 1973. – 143 с.
11. Попов О. П. Лікарські рослини в народній медицині / О. П. Попов. – К.: Наукова думка, 1966. – 346 с.

Valentyna Kal'ko

Motivator-destinative in the onomasiological structure of the medicinal plants names

The article contains the cognitive-onomasiological analysis of the medicinal plants names connected with the motivation feature «destination» regarding the connections in the onomasiological structures, semantics and the conceptual basis of their formation. The main onomasiological features are determined as those motivated by the names of diseases, general usage, application etc

Key words: mental-psychonetyc complex, onomasiological structure, onomasiological feature, onomasiological basis, motivation, destinative.

Анастасія Ришкова

МОТИВАЦІЙНІ ТИПИ КОМПОЗИТНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні типи мотивації німецьких композитних найменувань осіб (пропозиційна, асоціативно-метафорична, модусна, змішана та концептуально-інтеграційна) та їхні різновиди в когнітивно-ономасіологічному аспекті.

Ключові слова: композит, найменування осіб, мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, німецька мова.

Сучасна лінгвістика загалом орієнтована на розгляд мови як семіотичного засобу репрезентації когнітивних процесів, структур і операцій свідомості. Номінативні одиниці мови є найкращими експонентами структури людської свідомості, тому дослідження процесів номінації набуває особливої ваги, оскільки дає змогу зазирнути в глибини свідомості людини.

Метою статті є комплексний аналіз типів мотиваційних механізмів композитних найменувань осіб у сучасній німецькій мові в когнітивно-ономасіологічному аспекті. Актуальність дослідження ономасіологічних структур німецьких композитних назв осіб зумовлена необхідністю встановити когнітивне підґрунтя творення найменувань осіб у мові, що узгоджується з вагомих у сучасному мовознавстві принципом антропоцентризму, який передбачає вивчення ролі людського чинника, мовної особистості, а також концептуальної та мовної картин світу. Окрім того, дослідження здійснюється в ракурсі нових галузей і провідних концепцій сучасної лінгвістики, як-от: когнітивної лінгвістики, семантики й ономасіології, функціонального словотвору та теорії номінації.

Матеріалом нашого дослідження послужили близько 4000 німецьких композитних найменувань осіб, вилучених шляхом суцільної вибірки зі словника «Duden Deutsches Universalwörterbuch» [6].

Масив найменувань осіб у німецькій мові, що містить вагому етнокультурну інформацію, неодноразово був об'єктом лінгвістичного аналізу численних вітчизняних і зарубіжних дослідників у різних аспектах. Зокрема, було здійснено порівняння назв осіб на матеріалі близькоспоріднених і неспоріднених мов, розкрито семантичні, стилістичні й функціональні особливості різних груп найменувань осіб, вивчено їхні певні групи в діахронічному аспекті тощо (А. А. Бекбалаєв, А. В. Душкін, О. Є. Голод, С. Ю. Потапова, М. М. Робертус, А. Г. Файзулліна, М. Є. Федотова та ін.).

Композити є одним із найбільш численних номінативних класів з огляду на специфіку німецької мови, де композитний спосіб творення слів є надзвичайно продуктивним. Композитні найменування осіб у німецькій мові досліджували А. Г. Файзулліна (інвективні композити в системно-функціональному аспекті порівняно з російською й татарською мовами) [6], М. Агзамов (словотвірна мотивованість німецьких складних і складнопохідних найменувань осіб) [1] та ін.